

Společenské požadavky, které vyplývají z procesu socialistické výstavby a jsou vyjádřeny ve vědeckopolitických směrnicích i v praxi Maďarské socialistické dělnické strany, formulují úlohu společenských věd, mezi nimi i sociologie: „usilovat o objasnění skutečně současných otázek naší rozvíjející se společnosti, odpovídat na ně, ovlivňovat utváření vědomí lidí a jejich výchovu a vstupovat do boje proti nesprávným názorům“.¹ Pokoušíme-li se určit úkoly sociologie, zhodnotit její výsledky i obtíže růstu a stanovit rovněž její odpovědnost, východiskem argumentace může být jen důraz na tyto společenské požadavky.

Základní podmínkou společenského pokroku je znalost jeho jevů a procesů a jejich charakteru v komplexních historických souvislostech. K tomuto poznání mohou významně přispět právě společenské vědy. Tato funkce společenských věd je nejdůležitějším požadavkem nynější etapy našeho společenského vývoje. V jeho průběhu se dostávají do popředí nové oblasti (např. okruh otázek týkajících se socialistického podniku, zavedení nového systému řízení a zvýšení samostatnosti podniku) a dříve neznámé problémy (způsob života, spotřeba, urbanizace, znečišťování životního prostředí atd.), o nichž nemáme dostatečné znalosti a v nichž je třeba řešit důležité úkoly.

Základním zájmem naší socialistické společnosti je sociální poznání, tj. činnost společenských věd směřující k takovému poznání skutečnosti, které společnosti umožňuje kontrolovat svou přítomnost a působit na svou budoucnost. To je vyjádřeno i ve směrnicích o politice strany ve vědecké oblasti, kde se zdůrazňuje, že pro společenskovědní výzkum „neexistují zakázaná témata ani předepsané závěry“.

Společnost se někdy může postavit proti nezbytnosti poznání sama sebe. Slovy sice může deklarovat jeho důležitost, avšak v praxi může odhazovat a dokonce ničit zrcadlo ukazující skutečný obraz a autoritativně prohlašovat o zkráceném obraze, že je pravý. Jak však dokázaly bohaté historické zkušenosti, z hlediska delší časové dimenze to nepomáhá. Sociálně ekonomické procesy jdou dále svou cestou. Můžeme například popírat, že i v socialistických podmínkách, a dokonce ne náhodou, dochází ke konfliktu zájmů, jak to prokazují vědecké analýzy (mimo jiné i sociologické výzkumy) a i každodenní zkušenost. Popíráme-li však jejich existenci, mohou se udržet beze změny, a dokonce se pod povrchem zostří a společnost je zbavena možnosti, aby na základě odpovídajících znalostí vytvářela podmínky pro soulad zájmů, což představuje i za socialismu jeden z nejdůležitějších problémů sociálních procesů a systému řízení. Jak dokázaly četné zkušenosti, taková praxe je cizí zájmům naší společnosti a politice naší strany.

Sociální vědy v naší zemi se zabývají aktuální společenskou problematikou; samy přitom prošly a procházejí značnými změnami. V důsledku rychlých a nepřetržitých společenských změn a v důsledku těsného vzájemného sepětí sociálních věd vzrostlo bohatství poznatků a změnily se metody argumentace i jejich vzájemný vztah. Potřeba zkoumat komplexní problémy společným úsilím mnoha věd je dnes již všeobecně uznávána.

Vznikají nové vědy, rozvíjejí se specifické disciplíny. Po sociologii se v socialistických zemích, především v Sovětském svazu, nyní začíná rozvíjet například věda o sociálním plánování, která na rozdíl od sociologie nemá téměř žádnou tra-

¹ Z Usnesení plénního zasedání ústředního výboru Maďarské socialistické dělnické strany ze dne 14. a 15. listopadu 1972.

dici, jejíž metody a kritéria nejsou ještě jasné, avšak jejíž vznik si vyžádal rozvoj společnosti. Dokumentuje to tvrzení jednoho z představitelů této společenskovědní disciplíny, Aitowa, podle něhož „je tato věda dána spíše prakticky než teoreticky“ [2].

Maďarská sociologie si získala již své uznávané místo v systému sociálních věd. Bez její účasti nemůžeme chápat takové komplexní jevy našeho socialistického společenského vývoje, jakými jsou například přetváření společenské struktury, změny týkající se místa a charakteru jednotlivých tříd a vrstev, změny ve způsobu života, urbanizace, proces přeměn na vesnici nebo činnost socialistického podniku.

Ke zkoumání posledního problému je jistě možno využít přístupů ekonomických (řízení, plánování, plánování pracovní síly, tržní funkce, využívání a rozšiřování fondů atd.). Je však nutno poznamenat, že činnost socialistického podniku jako celku i vzájemné vztahy vnitropodnikových, poměrně „prostých“ jevů (mzdová diferenciacce, pracovní kázeň, vývoj produktivity práce, zavádění nových technologií, fluktuace) není možno pochopit bez komplexu poznatků získaných sociologií. Sociologie může objevit aspekty součinnosti jednotlivců, skupin a pracovních kategorií v rámci podniku (např. vztahy zájmů), které působí na všechno, dokonce i na ekonomické procesy uvnitř podniku. Co se z ekonomického nebo právního hlediska může zdát iracionálním nebo nerosozumitelným, stane se racionálním a jasným díky logice sociologie. Sociologie nemůže sice substituovat poznatky právní či ekonomické vědy, může je však interpretovat v nové úrovni, v komplexnějším pohledu. Může tak poskytovat podklady pro řízení a politická rozhodnutí, nemůže je však nahrazovat.

Marxistická sociologie zkoumá jevy a procesy naší společnosti z určitých teoretických pozic: neregistruje jen fakty, není pouhým vědeckým prostředkem nebo podpůrnou technikou vhodnou pro jakékoli použití a není ani pouhým „dotazníkovým šetřením“, na něž někdy bývá redukována. Sociologie teoreticky zobecňuje. Ke zkoumanému jevu nebo procesu přistupuje teoreticky: sociologické výzkumy

bez teoretického podkladu mohou interpretovat pouze jednotlivé společenské otázky, právě tak jako statistika použita bez ekonomické teorie může vypovídat pouze o jednotlivých hospodářských problémech.

Teoretická báze sociologie není v současné fázi jejího vývoje dosud zcela vybudována. Komplexnost jejího přístupu činí nezbytným, aby převzala určité teoretické prvky od jiných společenských věd. Také marxistické sociologické výzkumy prováděné v jiných socialistických zemích poskytují teoretické prvky, které lze využít. Dalším zdrojem mohou být i buržoazní sociologické teorie o obdobných společenských jevech nebo procesech (např. teorie organizace, teorie motivace, teorie rozhodování atd.). „Bylo by omylem znovu se dopouštět dogmatického zjednodušení, které popírá, že existuje a že se v určitých hranicích dokonce rozvíjí buržoazní společenská věda; musí totiž poznávat určité konkrétní vztahy existující společenské skutečnosti, sdělovat své poznatky a pracovat metodami a technikami vědeckého poznání.“ [1:40] Její poznatky mohou být užitečné, je však bezpodmínečně nutné přijímat je v souladu s požadavky kritického přizpůsobení. Východiskem marxistické sociologie a ostatních společenských věd a jejich teoretickým rámcem je marxistická společenská teorie, její kategorie a vztahy zkoumané v základních společenských procesech a příslušné zákony.

Tím je dáno východisko pro vypracování teoretických předpokladů sociologických výzkumů. Tyto předpoklady je však nutno vědecky ověřit. Ověření předpokladů a prokázání hypotéz (tedy i zamítnutí jejich nesprávných prvků) je dnes klíčovou otázkou vytvoření sociologické teorie, a tím i báze sociologického zkoumání skutečnosti, požadovaného společností. Jaká je naše současná situace? Naše sociologie dnes disponuje nečetnými platnými teoretickými poznatky o našich současných společenských jevech a procesech (a to zejména pro poměrně malý počet vědecky spolehlivých výzkumů). Začínají se rozvíjet některé teoretické koncepce týkající se přeměn společenské struktury, urbanizace, některých otázek aplikace zákonů a zločinnosti [6, 9], činnosti socialistického podniku, pře-

tváření rodinných vztahů atd., ne však všechny můžeme považovat za skutečnou teorii. Sociologické výzkumy provedené v oblasti Békés velmi dobře ukázaly, že procesy našeho socialistického vývoje (extenzivní industrializace, začlenění žen do zaměstnání atd.) vyvolaly změny, napětí a protiklady uvnitř tamějších rodin, ve vztazích mužů a žen, mezi dětmi atd.² Aby výsledky těchto šetření mohly být široce zobecněny a aby sociologie mohla vytvořit platnou teoretickou koncepci o změnách vztahů v rodině, bylo by zřejmě nezbytné provést dlouhodobý, rozsáhlý a mnohostranný výzkum. Základem pro rozvoj sociologických teorií jsou další konkrétní analýzy skutečností.

Získávání empirických poznatků přirozeně nepředstavuje jedinou cestu zkoumání skutečnosti a jejího konkrétního rozboru; avšak marxistická sociologická teorie se teprve vytváří, je nutno ji ověřovat empirickými výzkumy. Empirická podmíněnost vědy — která bude v průběhu jejího vývoje nutně slábnout — neznamená a nemůže znamenat nějakou odrůdu pozitivismu nebo úzkého empirismu, který se omezuje pouze na zkoumání kvantitativní stránky jevů. Ještě méně může tato podmíněnost znamenat metodologický formalismus, jehož základní omezení spočívá v neschopnosti zaujmout stanovisko vůči reálným problémům výzkumu. Marxistická sociologie není lhostejná k metodologickým otázkám, nepovažuje je však za prvotní a zabývá se jimi vždy v souvislosti se zkoumanými společenskými jevy a procesy.

Marxistická sociologie neabsolutizuje empirii, je si však vědoma toho, že svoji funkci zkoumání skutečnosti může splnit jen tehdy, budou-li položeny empirické základy pro teoretická zobecnění.

Diskusní momenty, které doprovázejí rozvoj marxistické sociologie, vznikají v podstatě z ideologické projekce činnosti vědy objasňující skutečnost a z jejích nových poznatků. Tím se dotýkáme ideologické funkce sociologie, která je v marxistickém pojetí jejím vědomě vytčeným úkolem. Jde totiž o to, nejen zkoumat skutečnost a postihovat společenské procesy,

ale současně také rozvíjet ideologii a utvářet vědomí lidí. V souvislosti s tím vzniká řada praktických ideologických problémů.

Při zkoumání společenských jevů a procesů je nutno mít na paměti, že poučky marxistické společenské teorie, které se týkají vztahů a procesů rozvoje globální společnosti (např. soulad zájmů v hlavních otázkách našeho socialistického vývoje), nemohou být mechanicky uplatňovány na některé krátkodobé jevy a procesy, v nichž se mohou projevovat z hlediska celkového vývojového trendu záporné rysy, deviace, konflikty, nežádoucí formy chování atd. Je nesporné, že tyto rysy musí být odhalovány, aby mohly být nalezeny způsoby jejich odstranění. Nesmí však být absolutizovány, ale hodnoceny v kontextu výzkumu celkové sociální reality socialistické společnosti. V tomto směru je zvláště důležitá diskuse a konfrontace výsledků různých vědních disciplín, například ekonomie, historie a sociologie.

Teoretickým východiskem a rámcem marxistické sociologie je marxistická společenská teorie, avšak — jak píše Zdravomyslov — „bylo by nesprávné a přesněji řečeno nepřiměřené domnívat se, že sociologický výzkum je pouhou aplikací tezí historického materialismu na studium společenských procesů“. [10] Je nesprávné považovat marxistickou sociologii za pouhý prostředek potvrzující zmíněné teze a ignorovat fakty, které těmto tezím zcela neodpovídají.

Při formulování svých východisek se může sociologie opřít o řadu již uvedených zdrojů (poznatky získané v ostatních společenských vědách, teorie buržoazní sociologie, poznatky společenského vědomí částečně potvrzené zkušenostmi). Na základě těchto opěrných bodů mohou být v rámci marxistické sociologické teorie vypracovány hlavní hypotézy. Tyto hypotézy však musí být vědecky ověřeny, podloženy empirickým dokumentačním materiálem dostatečného množství i potřebné hloubky. Platnost teorie může být ověřována mnohostranně: schválením nebo kritikou společenských skupin, kterých se jev nebo proces týká, souhlasem nebo námitkami ze

² Tematikou rodiny se dále zabývá László Cseh-Szombathy, jehož výzkumy obsahují velmi cenné výsledky a rozborů.

strany jiných společenských věd, zhodnocením ve srovnání s teoriemi vytvořenými sociologií na základě jiných společenských vztahů atd.

Nejspolehlivější ověření však představuje rozbor opírající se o sociologii vlastní komplexní přístup. Naše sociologie může už nyní poskytnout užitečné poznatky o četných společenských jevech a procesech, je však nutno vědět, že jejich zobecnění má své meze. Tak například sociologie dnes neposkytuje a nemůže poskytnout objektivní obraz obecného vztahu mezi organizacemi, systémy organizací a společností, protože dosud nedisponuje dostatečnými poznatky o činnosti hospodářských organizací (např. socialistických podniků). Také o řízení a činnosti politických organizací má znalosti spíše nesoustavné a může poskytnout jen částečnou odpověď i na takové „prosté“ otázky, jak ve skutečnosti funguje mechanismus rozhodování jednotlivých organizací nebo jaký je skutečný systém rozdělení odpovědnosti (ne pouze v právním smyslu). Naše sociologie se dosud nemůže spolehlivě vyslovit o obecných problémech rodiny nebo způsobu života, protože k tomu dosud nemá komplexní poznatky. Avšak nezávisle na množství poznatků nepřisuzuje si plnou moc pro to, aby sama usměrňovala společenské jevy a procesy, neboť posouzení patří do kompetence celé řady dalších společenských věd.³ Je úkolem politiky zvažovat poznatky věd a na tomto základě rozhodovat. Má-li sociologie poskytnout věrný obraz skutečnosti, musí respektovat své vlastní reálné možnosti a limity.

Trvalé nebezpečí pro společenskovědní výzkumy představuje skutečnost, že tyto výzkumy ve svých závěrech překročí hranice, v nichž jejich poznatky a teoretické závěry mají platnost. Takové překročení je nebezpečné, a opakuje-li se, může vzbudit nejen nedůvěru k prezentovaným výsledkům, ale i k vědecké disciplíně samé. Také v počátečních fázích rozvoje naší sociologie docházelo případ od případu k so-

ciologickým zobecněním, která se patřičně neopírala o vědecké zkoumání skutečnosti, a na druhé straně se stejně bezdůvodně odmítaly seriózní vědecké výsledky. Ve svém ideologickém promítnutí může taková praxe obnovovat či posilovat lživé ideje a nesprávné názory, které ještě existují ve společenském vědomí, nebo být zdrojem nových omylů.

Problémy, které provázejí rozvoj marxistické sociologie, vyrůstají z napětí a protikladů, jež jsou průvodním jevem současného rozvoje společenských věd, a z nepřetržitých rychlých změn odehrávajících se v určitých oblastech společnosti. Každá změna (například zavedení automatických strojů na závodě nebo provedení hospodářské reformy v zemi) vyvolává napětí a srážku s tradicemi, konvencemi, morálními zábranami a se zájmy, které se za nimi skrývají. Můžeme předpokládat, že výjimku nečiní ani vnitřní vývoj vědy.

Proto se může stát, že věda svým přístupem a ve své praxi není s to plně objasnit sociální realitu a usměrňovat utváření vědomí, ačkoli běží o zřejmý zájem společnosti a ačkoli to marxistická sociologie pokládá za svůj úkol.⁴

Nezbytná základní znalost ekonomických a historických aspektů zkoumaných jevů je pro marxistickou sociologii nepostradatelná. Poznamenejme, že někdy i pozoruhodné sociologické výzkumy trpí neujasněností základní orientace, i když to zdaleka neplatí pouze pro sociologii. Iván T. Berend píše: „... je velmi nápadné, že při zkoumání současných společenskoeconomických jevů historická metoda tak často ustupuje do pozadí a že výklad těchto jevů je odtržen od historického procesu...“ [8]. Také je nutno věnovat pozornost vhodnému zvážení ekonomických aspektů [3].

Význam sociologické práce se v procesu trvale probíhajících změn nezmenšuje, nýbrž vzrůstá, protože společnost potřebuje rychle znát důsledky svých rozhodnutí přijatých na základě vědeckého poznání. Základním kritériem uvědomělého přijetí od-

³ Marxistická sociologie „nepožaduje pro sebe výjimečné postavení... nepřeje si vydělovat se z řady věd na jakési zvláštní místo a netvrdí, že sama vytvořila obecnou sociologickou teorii; v podstatě se řídí stejnými kritérii jako kterákoli jiná společenská věda... a kritéria její činnosti jsou tatáž“ (Kulcsár, K.: *Sociologie našich dnů, nahližená zevnitř*).

⁴ Jedním ze základů sociologického diletantství je např. bezdůvodný apologetický přístup některých našich společenských a hospodářských vedoucích k problémům jejich odvětví, který je ztělesněn v hledisku, že „z bezobsažného sociologického výzkumu nemůže vzniknout žádná škoda“. A účinek je stejný, jestliže sociolog přihlíží výlučně k mínění některé uzavřené skupiny obyvatelstva.

povědnosti vědecké práce musí být zřetel k požadavkům společnosti i znalost možností a mezí sociologie. Odmítnutí odpovědnosti, právě tak jako přijetí nereálné velké odpovědnosti, se může stát východiskem neodpovědnosti.

Otázka odpovědnosti sociologie je v podstatě spojena se všemi aspekty její činnosti. Začíná výběrem tématu a končí zobecněním výsledků. Marxistická sociologie napomáhá — v rámci svých možností — k pochopení cílů společenského systému, k vymezení ekonomicko-politických a sociálně politických záměrů (vypracováním několika variant řešení) i k jejich splnění (analýzou důsledků rozhodnutí, analýzou mechanismů, které zprostředkovávají rozhodnutí). Předmětem jejího experimentu je sama společnost. nesprávná rozhodnutí mohou mít důsledky pro celou společnost.

Proto marxistická sociologie nemůže navrhovat, nebo dokonce stavět cíle před společnost. Stanovení cílů a přijímání rozhodnutí je v kompetenci společenského řízení. Sociologie jako jedna ze společenských věd představuje pouze jeden z možných přístupů (podobně jako přístupy ekonomické, právní, psychologické atd.) a jednu z možných metod popisu skutečnosti; její poznatky nenahrazují poznatky jiných společenských věd a ona sama je jimi podmíněna. Překročí-li sociologie své vlastní meze a pokusí se stavět cíle před společnost, jak jsou toho příkladem jednotlivé pokusy buržoazních sociologů i některé snahy v naší zemi, nezbytně to snižuje její schopnost působit na společenský pokrok reálným a jí vlastním způsobem (v první řadě tím, že skutečnost zkoumá). Takový přístup je však skutečné marxistické sociologii cizí: přijetí faktické odpovědnosti vylučuje činnost, v jejímž průběhu je dáována přednost cílům jednotlivých společenských skupin před vědeckým poznáním.⁵ Její vztah k politice a její politickou odpověd-

nost určují stejné požadavky jako u jiných společenských věd.

Marxistická sociologie ve své podstatě, tak jako jiné společenské vědy, může mít politický charakter téměř v každé fázi své činnosti, v každém prohlášení, hodnocení a v každé analýze, které činí v souvislosti s našimi společenskými jevy a procesy. Vědomě přijala politický charakter a právě proto mohla konstruktivně přispět k vypracování a rozboru skutečně aktuálních a důležitých společenských otázek. Jádrem její političnosti a odpovědnosti, které v souvislosti s tím převzala, je závazek vůči naší socialistické společnosti a ztotožnění se s jejími zájmy. Jen tak se může vyrovnat s úkoly, jejichž splnění od ní požaduje společnost.

Literatura

- [1] Aczér, Gy.: *Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerű kérdése*. Országos agitációs, propaganda és művelődési tanácskozás. Kossuth 1973.
- [2] Aitow, N.: *Wirtschaftsplanung allein ist zu wenig. In der Sowjetunion sucht eine neue Wissenschaftsdisziplin ihr Profil: Sozialplanung*. Weg und Ziel, 1973. 7.8.
- [3] Apró, E.: *Mi késleltette a magyar társasfejlődést?* Társadalmi Szemle, 1972, No. 6.
- [4] Crozier, M.: *La société bloquée*. Paris 1970.
- [5] Ferrarotti, F.: *Una sociologia alternativa*. De Donato Editore, Bari 1972.
- [6] Kulcsár, K.: *A népi ülnök a biróságon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
- [7] Sas, H. J.: *Életmód és család*. Társadalmi Szemle, 1973, No. 6.
- [8] Berend, T. I.: *Mai társadalmi-gazdasági jelenségek és a történetiség*. Társadalmi Szemle, 1973, No. 3.
- [9] Szabó, A.: *Társadalmi-gazdasági fejlődés és a fiatal korosztályok bűnözése*. MTA Állam-és Jogtudományi Intézet Kiadványai. Budapest 1972.
- [10] Zdravomyslov, A.: *Metodológia a procedúry sociologického výskumu*. Bratislava, Pravda 1972.

⁵ Takové snahy, které mají ohlas i v naší zemi, se objevily v některých kruzích západních levicových sociologů. Tito sociologové, kteří se nazývají „kritickými“, a dokonce „revolučními“, navzdory svému revolučnímu zápalu slouží ve skutečnosti objektivním zájmům vládnoucích politických a hospodářských kruhů. Činnost těchto sociologů nejen není nebezpečná, nýbrž je užitečná pro instituce kapitalistické společnosti, které se pod novým pláštěm a vyzbrojí revoluční terminologie snaží ucho-

vat svůj původní obsah. Není náhodné, že největší podniky často staví na klíčová místa pseudolevé inteligenty, a nahrazují staré šéfy politicky „otevřenými“ experty [5]. Charakter těchto snah dobře ilustruje chování jednotlivých levých francouzských sociologů v květnových událostech r. 1968 [4]. Zkoumání skutečností z pozice zájmů dělnické třídy je i v kapitalistických podmínkách reálnou alternativou sociologie proti takovým snahám.